

Tynged Bethania, Pistyll, a sawl Bethania arall?

Golygfa gyfarwydd ar hyd a lled ein gwlad bellach yw gweld capeli sydd wedi eu cau a'u trawsnewid i bwrpas arall. Gwelir rhai wedi eu gadael yn wag, a golwg druenus arnynt, tra mae eraill wedi eu troi'n gartrefi moethus neu'n unedau ar gyfer gweithdy neu siop.

Dros y blynyddoedd diwethaf gwelwyd llu o achosion yn dirwyn i ben, a thoreth o gapeli gwag yn cael eu gwerthu gan yr holl enwadau traddodiadol yng Nghymru. Yn ddiweddar, bu hanes Bethania, Pistyll, yn Mhenrhyn Llŷn, yn y newyddion, ac yn yr erthygl hon mae Aled Davies yn edrych ar yr hanes lleol hwnnw yn ogystal â sefyllfa capeli cyfagos. Mae hefyd yn agor y drafodaeth yn ehangach wrth ystyried pa ddefnydd sy'n cael ei wneud ac y gellid ei wneud o gapeli ac eglwysi gwag.

Gwelsom benawdau yn y newyddion yn ddiweddar yn dweud bod ymgyrchwyr lleol wedi mynd ati i arbed capel hanesyddol rhag cael ei werthu o bosib i brynwyr 'barus' a allai droi'r adeilad hynafol yn gartref gwyliau moethus efo pedair ystafell wely. Mae Capel Bethania, Pistyll, sef y capel lle maged Tom Nefyn Williams, yn mynd ar werth am yr eildro ers iddo gael ei werthu gan Eglwys Bresbyteriaidd Cymru yn 2016.

Adeiladwyd Capel Bethania, Pistyll, yn 1875 gan drigolion yr ardal, a bu'n addoldy am dros 140 o flynyddoedd. Daeth y capel yn adnabyddus oherwydd ei gysylltiad â'r Parchedig Tom Nefyn Williams, a gafodd ei fagu yno. Arferid cynnal Cymanfa Ganu flynyddol ym Methania tan tua 20 mlynedd yn ôl, a chofia Gwilym Griffith, Llwyndyr, a fu'n arwain y Gymanfa honno am dros 25 mlynedd, fely byddai'r capel bob amser yn orlawn, ac unawdwy'r fel Leah Owen yn dod ymlaen i gyflwyno eitemau. Ond, wrth i'r gynulleidfa edwino, caewyd y capel olaf ym Mhistyll, a gwerthwyd yr adeilad gan Eglwys Bresbyteriaidd Cymru bryd hynny.

Pan werthwyd y capel yn 2016, cafodd y gymuned ym Mhistyll ar ddeall mai'r bwriad oedd ei droi i fod yn gartref parhaol i deulu o'r ardal. Roedd hyn yn dderbyniol gan y gymuned, ac ni fu unrhyw wrthwynebiad yn lleol. Fodd bynnag, nid dyna a ddigwyddodd. Erbyn hyn, mae'r hawl cynllunio wedi ei newid i fod yn fwthyn gwyliau masnachol, ac o'r herwydd ni fyddai hawl gan deulu lleol i fyw'n barhaol ynddo. Mae Dafydd Hardy ac Auction House UK yn hysbysebu'r eiddo yn Pistyll fel 'cartref gwyliau moethus gyda hawl cynllunio ar gyfer annedd 4 ystafell wely' mewn hysbyseb sy'n tynnu sylw at ei safle glan môr. Eisoes

gwelwyd datblygiad tai gwyliau enfawr gerllaw, ym Mhlas Pistyll – datblygiad a gafodd ei ganiatáu er gwaethaf gwrthwynebiad chwyrn y gymuned leol i'w atal.

Roedd disgwyl i Gapel Bethania gael ei werthu mewn arwerthiant ar 24 Mawrth, ond bellach gohiriwyd hynny tan fis Mai. Mae ymgyrchwyr wedi sefydlu grŵp Facebook a thudalen codi arian GoFundMe, ac erbyn diwedd Mawrth roedd dros £20,000 wedi ei godi, allan o darged £120,000. Meddai Osian Jones, trefnydd yr ymgyrch:

Yn dilyn y newyddion diweddar bod hen gapel Bethania, sef capel y Cristion a'r gwerinwr Tom Nefyn, yn cael ei werthu mewn ocsiwn gyhoeddus, gyda chaniatâd cynllunio i droi'r hen gapel yn dŷ haf, rydym yn grediniol bod raid achub y capel pwysig hwn i berchnogaeth y gymuned leol, er mwyn diogelu ein treftadaeth ddiwylliannol a chymdeithasol. Rydym yn grediniol bod modd cadw'r adeilad pwysig hwn yn nwylo'r genedl, ac y byddai gweld trosi hen gapel Tom Nefyn, un a weithiodd ar hyd ei oes yn erbyn gormes, ac o blaid creu cartrefi diogel i weithwyr Cymru, yn sarhad ar ein gwlad.

Mae ardal Pistyll a gogledd-orllewin Cymru'n ehangach yn wynebu dyfodol ansicr iawn. Yno, mae trigolion lleol yn cael eu priso allan o'r farchnad dai er mwyn diwallu anghenion trachwantus y bobol hynny sydd am brynu tai ac eiddo fel tai haf i'w defnyddio am ychydig wythnosau'r flwyddyn. Mae ymgeisydd Seneddol Plaid Cymru Dwyfor Meirionnydd, Mabon ap Gwynfor, hefyd wedi rhoi ei gefnogaeth i'r ymgyrch. Meddai:

Mae cyflwr Bethania, hen gapel Tom Nefyn, wedi achosi cryn gyffro yn yr ardal. Wrth inni weld ein cymunedau'n dioddef oherwydd nifer yr ail gartrefi a thai gwyliau, mae 'na beryg o weld adeilad hanesyddol arall yn cael ei werthu er mwyn

[\(parhad ar y dudalen nesaf\)](#)

Tynged Bethania, Pistyll, a sawl Bethania arall? (parhad o dudalen 1)

datblygu cartref gwyliau arall. Felly, mae angen gweithredu ar frys i gyfyngu ar nifer y cartrefi gwyliau mewn ardaloedd lle mae eisoes ormodedd o dai. Rhaid i Lywodraeth Cymru edrych ar hyn fel mater o frys. Mae ymgyrch ar y gweill gan grŵp cymunedol lleol i brynu'r eiddo, a rhaid rhoi digon o amser iddynt drefnu eu hymgyrch. Hwn oedd y capel olaf ym mhentref Pistyll, gan i gapel yr Annibynwyr gau yno ers tro byd.

Pentref cyfagos yw Llithfaen, sydd ddim ond rhyw filltir o'r Pistyll, lle mae criw o bobl leol ynghanol brwydr gyffelyb. Mae achos y Presbyteriaid yno wedi rhoi ar les dymor hir adeilad y capel ei hun, sy'n gapel anferthol, i fenter gymunedol leol Hafod Ceiri. Gobaith y criw hwn yw troi'r capel yn ganolfan ddiwylliannol, a fydd yn cynnwys caffi ac amgueddfa. Serch hynny, mae'r achos ei hun yn parhau yn y pentref, a'r gwasanaethau erbyn hyn yn cael eu cynnal drws nesaf, yn y festri, a honno'n festri sylweddol iawn o ran maint.

Meddai Pryderi Llwyd Jones, un o ymddiriedolwyr Hafod Ceiri,

Yn Llithfaen (nid oedd yr eglwys wedi cau, er yn wan iawn), oherwydd dyfalbarhad grŵp bychan, lleol (oedd yn cynnwys aelod o'r capel) a thrafodaeth faith â'r enwad oedd yn berchen yr adeilad, trosglwyddwyd les y capel i'r grŵp oedd â chynlluniau penodol ar gyfer y capel a pharhad lle i addoli. Rhaid i'r ymgyrch ynglŷn â gwerthu capeli ac eglwysi ar y farchnad rydd ddechrau heddiw ar gyfer y dyfodol gan mai ymdrech frys neu ymdrech sy'n 'rhy hwyr' sydd wedi digwydd yn y gorffennol. Ond mae llwyddiant rhai prosiectau yn ddigon o brawf ei fod yn bosibl gyda dyfalbarhad a gweledigaeth o gymuned ac o etifeddiaeth.

Tan yn ddiweddar roedd capel gan y Bedyddwyr yn y pentref hefyd, sef Tabor, ond bellach mae'r capel hwnnw wedi ei werthu i bobl leol, sydd wedi ei droi'n gartref hyfryd, gan gadw rhan o'r capel yn ei gymeriad gwreiddiol, a rhoi gofod i rywun gyfarfod yno petai galw. O ddilyn y llwybr troellog o Lithfaen tuag at y môr, down at hen bentref Nant Gwrtheyrn. Yno, caewyd capel Seilo flynyddoedd maith yn ôl pan adawyd y pentref yn adfail. Ond, wrth agor canolfan iaith yno, adferwyd adeilad y capel i'w holl ogoniant, a bellach gweinyddir degau o briodasau yno bob blwyddyn. Dros y blynyddoedd diwethaf defnyddiwyd y cyfleusterau hynny gan Undeb yr Annibynwyr a'r Bedyddwyr ar gyfer cynnal eu cyfarfodydd blynyddol.

Seilo, Nant Gwrtheyrn

Yna, yn Llanaelhaearn, sydd eto ddim ond rhyw filltir o Lithfaen, cafodd capel Saron ei droi'n unedau preswyl ar gyfer pobl leol, a chapel y Babell ei brynu gan Antur Aelhaearn, gyda'r gobaith o'i droi'n gampfa yn y dyfodol agos. Mae'r achos hwnnw'n parhau, a'r festri wedi ei thro'i'n ganolfan ar gyfer y gymuned, er nad oes gwasanaethau rheolaidd yn cael eu cynnal yno. Tu allan i'r pentref safai capel Cwm Coryn, ac mae'r adeilad hwn bellach wedi ei droi'n gartref.

Pentref cyfagos arall yw pentref enwog Trefor, lle filmiwyd y gyfres deledu *Minafon* ers talwm. Yno, gwerthwyd capel a festri Gosen, a'u troi'n gartref ac uned wyliau, a gwerthwyd un capel arall, sydd bellach yn gartref parhaol i Fand Seindorf Trefor. Gwerthwyd capel Bethania ugain mlynedd yn ôl, gyda'r prynwr wedi ei adael heb ei gyffwrdd, tra mae'r achos ym Maesyneudd wedi cau'r capel i ffwrdd, ond wedi troi'r festri'n lle cynnes, cartrefol a chyfoes ar gyfer addoli a chynnal pob math o weithgareddau.

Wrth gyfeirio at yr achosion uchod, medrwn gyfri bod 12 'capel' wedi sefyll ar un adeg yn y cymunedau hyn – ardal o tua phum milltir ar arfordir gogleddol Llŷn. Deuddeg capel anghydfurfiol a fu'n fwrllwm o weithgaredd crefyddol a chymdeithasol am ddegawdau, ond erbyn hyn nid oes yr un o'r adeiladau hyn yn addoldy.

Bellach, dwy festri sydd mewn defnydd rheolaidd, a diolchwn am y manau tystiolaeth hynny, a da yw nodi bod yna ysgol Sul yn y ddwy eglwys. Stori un cylch daearyddol pum milltir yw hon. Gellid mynd ar daith ehangach, ar hyd a lled ein gwlad, a down o hyd i'r un sefyllfa:

cymunedau'n ceisio penderfynu beth i'w wneud efo capel sy'n aml iawn wedi goroesi ei ddefnyddioldeb.

Mewn sawl man fe aeth yr adeilad yn faich ar yr achos, ac aelodau oedrannus a bychan o ran eu nifer yn gorfod poeni am drwsio'r to a delio â thamprwydd yn hytrach na mwynhau perthyn i eglwys fyrlymus. Mae llawer yn gofidio, petaen nhw'n cau, y byddai beirniadaeth arnynt gan eraill yn lleol am fethu cadw'r capel ar agor; yn aml, y rhai mwyaf llafar eu protest pan fo capel yn cau yw'r rhai na wnaeth erioed ei fynychu. Caewyd Bethania, Pistyll, oherwydd mai prin oedd y bobl leol a fynychai'r capel i addoli, a dyna'r sefyllfa a welir mewn cymaint o lefydd eraill.

Cymhlethdod ychwanegol i lawer yw canfod bod yr adeilad wedi ei gofrestru gan Cadw, ac felly mae ei gadw ar agor neu ei gau a'i werthu ill dau'n cynnwys heriau a phroblemau. Mewn cyfnod o bandemig bu i lawer o achosion gau eu drysau, heb geisio gwneud dim mewn modd arall chwaith. Gall fynd yn flwyddyn arall cyn y daw pethau 'nôl i ryw fath o drefn sefydlog arferol, ac mae llawer yn darogan yn barod na fydd llawer o'r capeli bychain hyn yn ailagor eu drysau eto.

Beth felly fydd tynged Bethania, a sawl Bethania arall? Oes angen poeni am yr adeilad o frics a morter, ac onid y bobl sy'n cyfarfod yno yw'r wir eglwys? Neu a oes angen i ni godi ein lleisiau er mwyn ceisio diogelu ein treftadaeth, ac ymladd i gadw ac addasu'r adeiladau hyn? Dyma drafodaeth a fydd yn cael ei chynnal mewn sawl 'Bethania' dros y blynyddoedd nesaf hyn.